

An aerial photograph of a busy street in Brussels, Belgium. The street is filled with a large crowd of people, many of whom are walking. There are several bicycles parked along the sidewalks. On the left, a grey building has a sign that reads "PHARMACIE APOTHEEK". On the right, a red brick building has a sign that reads "L'UNIVERSITY". In the background, the city skyline is visible, including several tall buildings and a church with a spire. A pink banner is overlaid at the top of the image.

ERFGOED BRUSSEL

December 2019 | Nr032

Dossier **DE STRAAT ANDERS BEKEKEN**

Varia **ALEXIS DUMONT**
SAINT-VERHAEGEN

ECHO'S VAN EEN WERF IN HET ILOT SACRÉ

PAULA CORDEIRO

ARCHITECTE, BEHEERDER VAN DE UNESCO-ZONE VAN DE GROTE MARKT
 STAD BRUSSEL, DEPARTEMENT OPENBAAR ERFGOED, CEL HISTORISCH ERFGOED



Afb. 1
 De voetgangers-
 zone en de
 Unesco-zone in
 het centrum van
 Brussel (© Stad
 Brussel).

De Grote Markt staat sinds 2 december 1998 op de werelderfgoedlijst van de Unesco. Haar status heeft de afbakening noodzakelijk gemaakt van een bufferzone (afb. 1) die overeenstemt met het *Îlot Sacré*, een wijk die sinds het begin van de jaren 1960 speciale aandacht geniet omdat haar bebouwing voornamelijk uit de 17de en 18de eeuw dateert. Die internationale erkenning heeft tot een nieuwe aanpak van het beheer van deze zone geleid, onder meer door de invoering van een beheerplan¹.

.....

EEN NIEUWE VOETGANGERSZONE

De Stad Brussel besloot in 2007 een 'comfortzone' te creëren in de historische stadskern. Dat betekende de invoering van een snelheidsbeperking tot 30 km/u en van een lussensysteem voor het autoverkeer. In 2009 kreeg het project een vervolg met de creatie van een voetgangerszone (zie. afb. 1). Daarvoor werden herinrichtingswerken uitgevoerd in de 14 straten van het *Îlot Sacré*. Drie straten gelegen achter de Grote Markt, namelijk de Korte Beenhouwersstraat, de Beenhouwersstraat en de Predikherenstraat, waren reeds sinds de jaren 1970 tot voetgangerszone omgevormd. Zij maakten geen deel uit van deze werken (zie het artikel van Quentin Demeure in dit dossier).

Bij de wegenwerken in de voetgangerszone werd geopteerd voor een typisch Brusselse bestrating, namelijk de kassestraat. Er werden echter aanpassingen aangebracht om te beantwoorden aan de hedendaagse eisen inzake mobiliteit; omvormen van straten tot voetgangerszone, fietspaden, toegang voor personen met beperkte mobiliteit (PBM). De trottoirs werden geëffend, om een publieke ruimte op eenzelfde niveau te creëren van



Afb. 2a
Kleine Boterstraat, aquarel van Jacques Carabain, 1897, (© SAB, BIB 18012)

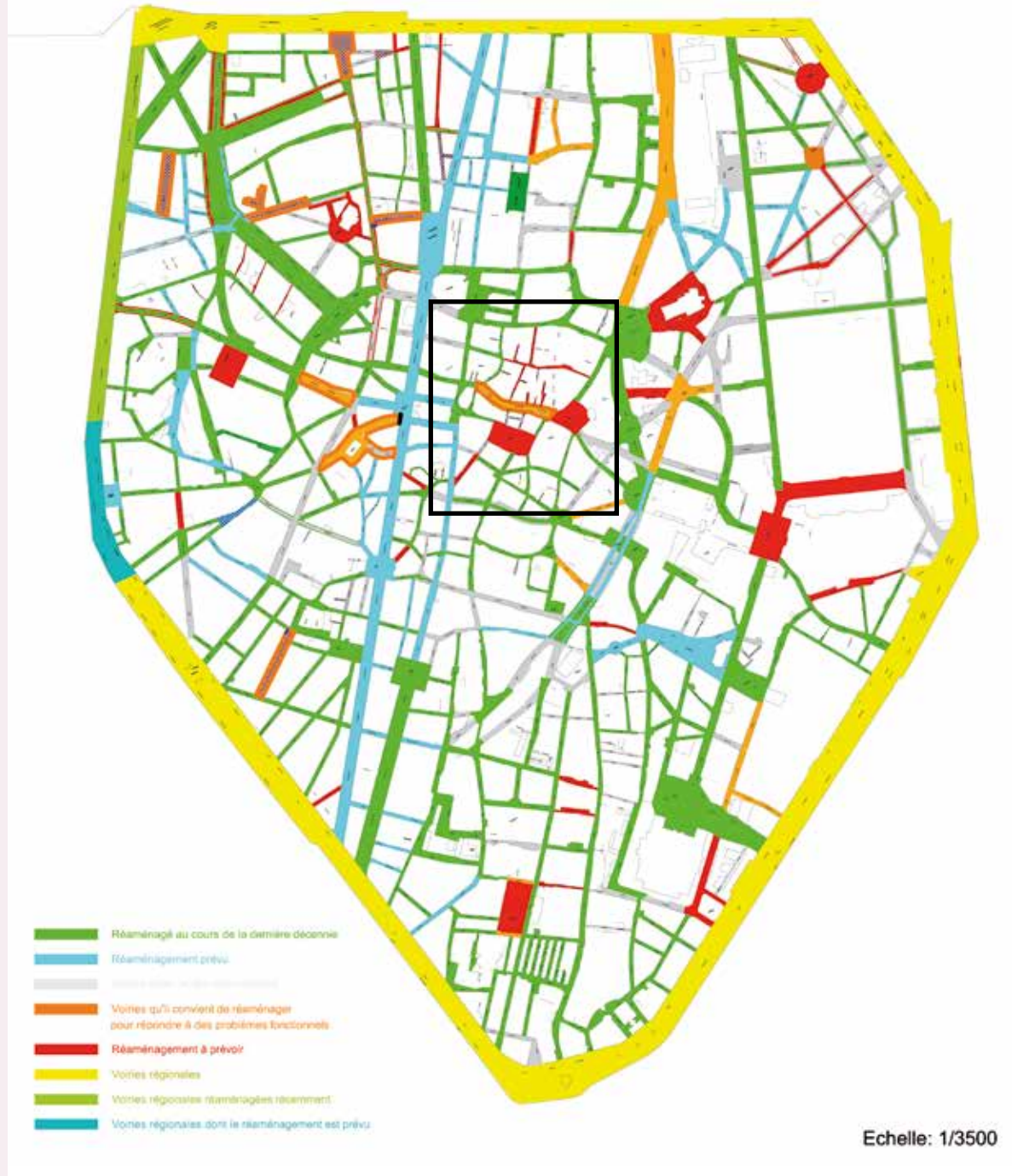


Afb. 2b
Kleine Boterstraat, 2012 (© Stad Brussel)

gevel tot gevel. Er werden traditionele materialen gebruikt: de zones die overeenstemden met de vroegere trottoirs werden uitgevoerd in vlakke kasseien van Maaszandsteen en de centrale zone van de weg in gezaagde langwerpige porfierkas-

seien. Beide zones worden gescheiden door een hardstenen band die verwijst naar de oude hardstenen trottoirbanden. Vergelijk hier bijvoorbeeld de huidige met de voormalige toestand van de Kleine Boterstraat² (afb. 2a en afb. 2b).

VIJFHOEK ANALYSE VAN DE STAAT VAN HET WEGDEK (06/2013)



Afb. 3

Inventaris van de bewaringstoestand van de straten in het centrum van Brussel – de Vijfhoek – uitgevoerd in 2013. Te plannen werken in het rood, te plannen werken om functionele redenen in het oranje, werken in uitvoering in het blauw en voltooide werken in het groen (© Departement Wegenwerken – Stad Brussel).

INZOOMEN OP EEN BOUWERF: DRIE EMBLEMATISCHE STRATEN

In 2013 werd door het departement Openbare Werken van de Stad Brussel een inventaris opgemaakt van de staat van alle straten in het centrum van Brussel – de zogenaamde Vijfhoek. Drie voetgangersstraten in de omgeving van de Grote Markt (de Kleine Beenhouwersstraat, de Beenhouwersstraat en de Predikherenstraat) werden aangeduid als prioritaire interventiezones vanwege hun slechte staat (afb. 3). De bestaande bestrating (sinds 1971) in bakstenen klinkers was dermate verweerd dat het onregelmatige wegdek het stappen bemoeilijkte (afb. 4a).

Om aan deze situatie snel en eenvoudig te verhelpen overwoog het stadsbestuur eerst het wegdek te voorzien van een asfaltlaag (afb. 4b). Die oplossing was echter onverenigbaar met de eisen gekoppeld aan de status van de bufferzone rond het goed ingeschreven op de lijst van het Unesco Werelderfgoed waartoe deze drie straten behoren. De zone had immers haar originele morfologie van smalle en bochtige straten bewaard, en ten dele ook haar bestrating van natuurstenen kasseien. De interventies moesten dus niet alleen de goede bewaring van deze site maar ook haar authenticiteit garanderen.

Tegelijk werden vanaf 2013 historische studies uitgevoerd en werd er een coördinatiegroep opgericht om het interventieproject te begeleiden. De Cel Historisch Erfgoed en de andere stadsdiensten stemden in onderling overleg hun verschillende standpunten op elkaar af alvorens de nodige vergunningen aan te vragen. Er werden ook vergaderingen belegd met het comité 'Grote Markt – Unesco-erfgoed' om



Afb. 4a

Beenhouwersstraat, bestrating in bakstenen klinkers, bestaande toestand tussen 1971 en 2019 (© Stad Brussel).



Afb. 4b

Politiek voorstel : circulatiezone in rode asfalt; terrassenzone in okerkleurig asfalt; demarcatiezone in kasseien (© Stad Brussel).

de aanbevelingen voor een correcte aanleg van de straten voor te bereiden. In het comité zetelden de vertegenwoordigers van de administratieve diensten van de Stad Brussel en het Brussels Hoofdstedelijk Gewest. De keuze van de bestratingmaterialen was gebaseerd op

de volgende criteria: respect voor het erfgoed, gebruiksvriendelijkheid (restaurants, stapcomfort, vuilbestendigheid), beschikbare materialen op de markt, ervaring en vakmanschap voor de aanleg. In het kader van de follow-up van de Unesco-zone werden ook voorafgaande adviezen gevraagd



Afb. 5a, 5b en 5c

Materialentest, Beenhouwersstraat, 2014 (© Stad Brussel)

- A - Bakstenen klinkers, model Reno : 20 x 6,5 x 9,5
- B - Bakstenen klinkers, model Astra : 20 x 6,5 x 9,5
- C - Hardstenen tegels – gevlamde afwerking : 20 x 7 x 8
- D - Hardstenen tegels – 'spuntato' afwerking : 15 x 15 x 8
- E - Vlakke kasseien, Maaszandsteen : 14x14x7-10
- F - Vlakke kasseien, Candlazandsteen : 14x14x7-10

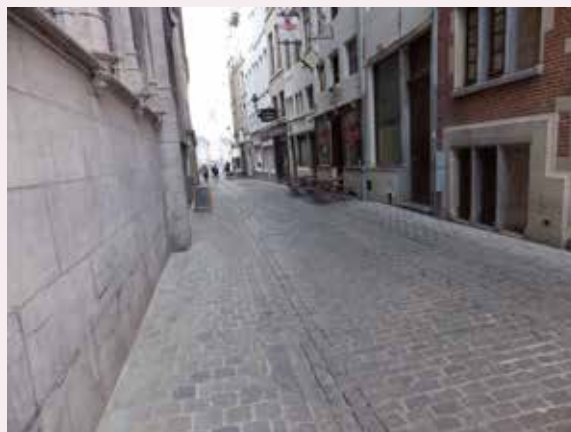


aan de verantwoordelijke erfgoedinstanties: de Directie Cultureel Erfgoed (DCE) en de Koninklijke Commissie van Monumenten en Landschappen (KCML) van het Brussels Hoofdstedelijk Gewest.

De historische studies van de Cel Historisch Erfgoed van de Stad Brussel over de bestrating van de Grote Markt en de bij het project betrokken straten benadrukten eerst en vooral het belang van deze publieke ruimten en identificeerden alle wijzigingen die er in de loop van de jaren hadden plaatsgevonden³. De studies wezen kasseien aan als het historische bestratingmateriaal en spraken zich dan ook ondubbelzinnig uit voor het gebruik van kasseien voor de uit te voeren werken. Parallel daarmee werden in situ tests uitgevoerd met het leggen van verschillende bestra-

tingsmaterialen (klinkers, tegels, kasseien) (afb. 5a, 5b, 5c). Het ging erom een keuze te valideren en de optimale uitvoeringsvoorwaarden te bepalen. Uiteindelijk bleken vlakke kasseien het materiaal dat het meest beantwoordt aan het historische karakter van het Brusselse stadscentrum.

Nog altijd in de voorbereidingsfase werd gedebatteerd over het soort inrichting van de straten en de keuze van het type kassei. De KCML pleitte in haar advies⁴ voor het behoud van en de terugkeer naar de traditionele structuur van de Brusselse straten uit de 19de eeuw, gekenmerkt



Afb. 6

Haringstraat, 2014 (© Stad Brussel).



Afb. 7a

Ooievaarstraat, 1942 [© SAB, C-18545]



Afb. 7b

Ooievaarstraat [A.de Ville de Goyet
© urban.brussels]

door een met kasseien bekleed wegdek en regelmatige en gestructureerde trottoirs die langs de huizenblokken liepen en de stedelijke morfologie onderstreepden. Dit principe had voordien reeds geleid tot de toepassing van bepaalde 'gelijkvloerse' varianten, bijvoorbeeld in de Haringstraat, die in 2011 opnieuw was aangelegd (afb. 6). Op basis van de voorgelegde monsters had de KCML een bestrating voorgesteld in vlakke kasseien van Maaszandsteen die aansluitend werden gelegd. Dat voorstel week echter af van de gelijkvloerse bestratingen uit het ancien régime: de smalle straatjes van dit type, net als de doodlopende straten, werden vroeger bekleed met langwerpige porfierkasseien, zoals we vandaag nog kunnen zien in de Ooievaarstraat, die haar originele wegdek bewaard heeft (afb. 7a en 7b).

De keuze voor kasseien als bestratingmateriaal zorgde ook voor discussie. Tijdens de eerste werken uitten de handelaars en belangenverenigingen van PBM's en fietsers hun bezorgdheid over het (veronderstelde gebrek aan) comfort van de gekasseide straten. Deze

gebruikers stelden de keuze van dit traditionele materiaal in vraag omdat kasseien kunnen losraken, niet comfortabel zijn en voor lawaai zorgen. Dat soort gebreken is echter eerder te wijten aan een slechte aanleg dan aan het materiaal zelf. Een verzorgde plaatsing staat borg voor gebruiks- en verkeerscomfort en beperkt het lawaai.

Het project werd ontwikkeld in overeenstemming met de historische studies, de nieuwe reglementeringen en de verwachtingen van de gebruikers. Het uiteindelijke voorstel was om terug te keren naar de bestrating van de Brusselse straten tijdens het ancien régime, die gekenmerkt werd door kasseien, zonder niveaoverschillen en met een centrale afwateringsstrook. Deze keuze moest de traditionele gekasseide straten zoveel mogelijk benaderen, zowel wat betreft het algemene uitzicht als de aard van de materialen en de aanleg. Concreet werden daarom vlakke kasseien van Maaszandsteen als bestratingmateriaal gekozen. De aanvraag voor de stedenbouwkundige vergunning werd in 2014 ingediend.

BESLUIT

De werken zijn onlangs in 2019 voltooid en hebben de straten hun coherentie teruggegeven, terwijl ook de vastgelegde criteria werden nageleefd [zie foto p.44]. Het doel van dit project was de publieke ruimte in de bufferzone te herwaarderen. Tal van vragen zijn gesteld, hetzij om het historische trottoir af te schaffen of te reconstrueren, hetzij om het bestratingmateriaal te wijzigen in functie van de huidige mobiliteitsvereisten. Ondersteund door de historische studie zijn talrijke criteria in aanmerking genomen voor het gebruikte materiaal: respect voor het erfgoed, kwaliteit en duurzaamheid, plaatsing en gebruikscomfort. De keuze van een traditioneel materiaal draagt bij tot de cohesie van het stadslandschap en toont het nodige respect voor het erfgoed, terwijl het tegelijk voldoende comfort biedt wanneer het met zorg geplaatst wordt.

Vertaald uit het Frans

NOTEN

1. Het beheerplan: <https://www.brussel.be/werelderfgoed-unesco>
2. PAUTHIER, I. en ALECIAN, M. (red.), *Pavés de Bruxelles*, AAM éditions, Brussel, 2015.
3. DEMEURE, Q. (2013), *Étude historique relative au revêtement de voirie du quartier de la rue des Bouchers, Petite rue des Bouchers, rue des Dominicains, rue d'Une Personne, des impasses Schuddeveld et de la Fidélité et de la Grand-Place*, Stad Brussel, Departement Openbaar Erfgoed, Cel Historisch Erfgoed, 2013.
4. Principesadvies KCML van 20 juni 2014

COLOFON

REDACTIECOMITÉ

Stéphane Demeter, Paula Dumont,
Murielle Leseqque, Griet Meyfroots,
Valérie Orban, Cecilia Paredes,
Brigitte Vander Bruggen

EINDREDACTIE NEDERLANDS

Paula Dumont

EINDREDACTIE FRANS

Stéphane Demeter

REDACTIESECRETARIAAT

Stéphane Demeter

COÖRDINATIE DOSSIER

Cecilia Paredes en Christophe Loir (ULB)

COÖRDINATIE ICONOGRAFIE

Cecilia Paredes

AUTEURS/ REDACTIONELE

MEDEWERKING

Marion Alecian, Aurélie Autenne,
Céline Chéron, Paula Cordeiro,
Françoise Cordier Marie Demanet,
Quentin Demeure, Thibaut Jossart,
Harry Lelièvre Isabelle Leroy, Murielle
Leseqque, Christophe Loir, Griet
Meyfroots, Marc Meganck, Sylvianne
Modrie, Muriel Muret, Cecilia Paredes,
Thomas Schlessler, Christian Spapens,
Francis Tourneur, Tom Verhofstadt.

NALEZING

Koenraad Raeymaekers, Wim Kenis,
Coralie Smets, Tom Verhofstadt en de
leden van het redactiecomité

VERTALING

Gitracom, Hilde Pauwels, Erik Tack,
Ubiquus Belgium NV/SA

VORMGEVING

Polygraph'

ONTWERPER VAN DE MAQUETTE

The Crew communication nv

DRUK

Graphius Brussels

VERSPREIDING EN ABONNEMENTENBEHEER

Cindy De Brandt,
Brigitte Vander Bruggen
bpeb@urban.brussels

BEDANKINGEN

Martin van Berkel, Frédéric Hoebeeck,
Frank Scheelings, Thomas Schlessler,
het team van het Documentatiecentrum
urban.brussels

VERANTWOORDELIJKE UITGEVER

Bety Waknine, directeur-generaal,
urban.brussels (Gewestelijke
Overheidsdienst Brussel
Stedenbouw en Erfgoed)
Kunstberg 10-13, Brussel

De artikelen zijn gepubliceerd
onder de verantwoordelijkheid
van de auteurs. Alle rechten voor
het reproduceren, vertalen of
herwerken zijn voorbehouden.

CONTACT

Urban.brussels
Kunstberg 10-13, 1000 Brussel
www.erfgoed.brussels
bpeb@urban.brussels

HERKOMST VAN DE FOTO'S

Mochten er ondanks onze inspanningen
om alle reproductierechten te
betalen toch nog gerechtigden zijn
die niet gecontacteerd werden, dan
worden zij verzocht zich kenbaar
te maken bij Urban.brussels

LIJST MET AFKORTINGEN

AOE - Archief Onroerend
Erfgoed
ARAU - Atelier de Recherches
et d'Action Urbaines
CIDEP Centre d'information, de
documentation et d'étude du patrimoine
ERU asbl Centre d'Études et de
Recherches Urbanistiques
F.R.S. - FNRS - Fonds de la
recherche Scientifique
KBR Koninklijke Bibliotheek
- Bibliothèque royale
KIK-IRPA - Koninklijk Instituut voor
het Kunstpatrimonium / Institut
royal du Patrimoine artistique
MSB - Museum van de Stad Brussel
PMW asbl - Pierres et
Marbres de Wallonie
RTC - Royal Trust Collection
SAB - Stadsarchief Brussel

ISSN

2034-5771

WETTELIJK DEPOT

D/2019/6860/019

Cette revue paraît également
en Français sous le titre
Bruxelles Patrimoines.

ERFGOED BRUSSEL REEDS VERSCHENEN

001 - November 2011
Terug naar school

002 - Juni 2012
De Hallepoort

003-004 - September 2012
De kunst van het bouwen

005 - December 2012
Hôtel Dewez

Extra nummer 2013
Het erfgoed schrijft onze geschiedenis

006-007 - September 2013
Brussel, m'as-tu vu ?

008 - November 2013
Industriële architectuur

009 - December 2013
Parken en tuinen

010 - April 2014
Jean-Baptiste Dewin

011-012 - September 2014
Geschiedenis en herinnering

013 - December 2014
Cultusgebouwen

014 - April 2015
Zoniënwoud

015-016 - September 2015
Ateliers, fabrieken en kantoren

017 - December 2015
Stadsarcheologie

018 - April 2016
De Gemeentehuizen

019-020 - September 2016
Stijlen gerecycleerd

021 - December 2016
Victor Besme

022 - April 2017
Art nouveau

023-024 - September 2017
Natuur in de stad

025 - December 2017
Conservatie op de steigers

026-027 - April 2018
Kunstenaarsateliers

028 - September 2018
Het Erfgoed, dat zijn wij!

Extra nummer - 2018
De restauratie van
een uitzonderlijk decor

029 - December 2018
Historische Interieurs

030 - April 2019
Beton

031 - September 2019
Een plaats voor kunst

urban.brussels zet resoluut in op de kennismaatschappij en wil met zijn publiek een moment van introspectie en expertise delen over de stedelijke thema's van vandaag. De pagina's van *Erfgoed Brussel* bieden het stedelijk erfgoed in al zijn diversiteit een forum voor open en pluralistische reflectie. *De straat anders bekeken* is de gelegenheid om de coherentie van de opdrachten van urban.brussels over het fundamentele stedelijke object dat de straat is te bevragen en de geïntegreerde aanpak van zijn acties in het Brusselse landschap duidelijk zichtbaar te maken.

Bety Waknine,
Directeur-generaal



U



15 €



ISBN 978-2-87584-184-1